

ks. Janusz Królikowski

„Serce Chrystusa sercem Kościoła”.

Najświętsze Serce Jezusa w nauczaniu papieża św. Jana Pawła II

Wybrane aspekty

Kult Najświętszego Serca Jezusa wpisał się głęboko w życie młodego Karola Wojtyły, a potem był stale przez niego rozwijany, zwłaszcza w czasie pełnienia posługi biskupiej w Krakowie. Był to utrwalony element jego osobistego doświadczenia duchowego, przekazywanego w ramach bogatego nauczania. Mamy wiele świadectw tego faktu w jego kazaniach oraz w listach pasterskich. Z tym dziedzictwem znalazł się w 1978 r. Rzymie, aby podjąć najwyższą posługę pasterską w Kościele jako następca św. Piotra. W pierwszej encyklice *Redemptor hominis*, ogłoszonej 4 marca 1979 r. Jan Paweł II dokonał niejako podsumowania swoich wcześniejszych doświadczeń związanych z teologią i kultem Serca Jezusa, przyjmując je również za kluczowy punkt odniesienia swojego pontyfikatu. Pisał wówczas: „Odkupienie świata – owa wstrząsająca tajemnica miłości, w której niejako na nowo «powtarza się» tajemnica stworzenia – jest w swoim najgłębszym rdzeniu «usprawiedliwieniem» człowieka w jednym ludzkim Sercu: w Sercu Jednorodzonego Syna, ażeby mogło ono stawać się sprawiedliwością serc tylu ludzi, w tym Przedwiecznym Jednorodzonym Synu przybranych odwiecznie za synów (por. Rz 8,29n.; Ef 1,8) i wezwanych do Łaski, wezwanych do Miłości. Krzyż na Kalwarii, poprzez który Jezus Chrystus-Człowiek, Syn Maryi Dziewicy, przybrany Syn Józefa z Nazaretu – «odchodzi» z tego świata, jest równocześnie nowym otwarciem odwiecznego Ojcostwa Boga, który w Nim na nowo przybliżył się do ludzkości, do każdego człowieka, obdarzając go tym trzykroć świętym «Duchem Prawdy» (J 16,13)” (nr 9).

To kluczowe stwierdzenie znalazło potem rozwinięcie w wielu dokumentach Jana Pawła II, w systematycznych katechezach i okazjnych wypowiedziach, a także pewnych symbolicznych działaniach, które znaczyły zwłaszcza jego pielgrzymki, w czasie których odwiedził liczne sanktuaria, w których czci się Najświętsze Serce Jezusa, począwszy od kościoła Sacre-Coeur na Montmartre w Paryżu (1 czerwca 1980 r.). Całość nauczania Jana Pawła II obejmuje liczne wątki, zarówno te zakorzenione w tradycyjnej teologii i pobożności, jak również zawiera liczne propozycje dotyczące ich aktualizacji w perspektywie nowej ewangelizacji. Można powiedzieć, że nauczanie Jana Pawła II stanowi jakby osobny traktat („sumę”) o Najświętszym Sercu Jezusa, który można by opracować na podstawie jego

wypowiedzi, a także proponuje bogaty zestaw postaw i praktyk, w których można tę teologię owocnie wyrazić, mając na względzie zarówno uświęcenie osobiste, jak i odnowę Kościoła¹.

Na temat nauczania papieża Jana Pawła II o Najświętszym Sercu Jezusa powiedziano już dużo w Polsce i na świecie, zajmowały się tym zagadnieniem nawet specjalne kongresy. Weszło ono jako integralna część do nauczania kościelnego i inspiruje się nim praktycznie bardzo wielu wierzących. W tym miejscu nie będziemy analizować całego tego nauczania, ale wskażemy na jego wątki przewodnie, które mogą stać się inspiracją dla naszej duchowości i pobożności.

Miłość Boża

Czerpiąc treści z tajemnicy wcielenia Syna Bożego, czyli z faktu, że stał się On człowiekiem, papież Jan Paweł II nieustannie podkreślał, że w spojrzeniu na Serce Jezusa „kontemplujemy Jego nieskończoną miłość, miłość Syna Wiekuistego, który nas prowadzi do samej tajemnicy Boga”². Ta miłość wyraziła się w sposób dramatycznie dopełniony w tajemnicy paschalnej Chrystusa, czyli w Jego męce i śmierci. Dlatego stale powraca w nauczaniu Jana Pawła II o Sercu Jezusa nawiązanie do Ewangelii św. Jana, która zapisała wydarzenie „przebiccia boku” Chrystusowego, a wylanie krwi i wody, które miało wówczas miejsce, stało się przejmującym symbolem rozlewającej się nadobfitej miłości Chrystusa na każdego człowieka (por. J 19,34). Szczęólnego znaczenia nabiera w tym przypadku fakt, że miłość Boża w Sercu Jezusa jest miłością rozlewającą się i udzielającą człowiekowi ze względu na Jego zbawienie i uświęcenie. Aby unaocznic człowiekowi bliskość miłości w Bogu i w relacji do człowieka, papież Jan Paweł II podkreślał wielokrotnie, że w Jezusie Chrystusie Bóg ukochał nas w Jego ludzkim Sercu i za Jego pośrednictwem.

Uwypukliło ten fakt nauczanie II Soboru Watykańskiego II zawarte w konstytucji *Gaudium et spes*, gdy ukazując więz nawiązaną przez Syna Bożego przez wcielenie z każdym człowiekiem, stwierdza, że na mocy tej tajemnicy zbawczej „umiłował nas ludzkim sercem” (nr 22). Miłość Boga gorejąca w Jezusie Chrystusie w stosunku do człowieka jest więc zarazem miłością wielką, jak i miłością bliską. Symbol serca, do którego odwołuje się teologia i pobożność w Kościele, ukazuje nam przede wszystkim te dwa przymioty miłości

¹ Por. *Serce Jezusa w dokumentach Kościoła. Dokumenty magisterium Kościoła o Najświętszym Sercu Pana Jezusa od Klemensa XIII do Benedykta XVI*, zebrał, opracował i wprowadzeniem opatrzył ks. L. Poleszak, Kraków 2006, s. 193-522 [dalej: Dokumenty].

² Jan Paweł II, *Przemówienie podczas nawiedzenia kościoła Sacre-Coeur na Montmartre w Paryżu (1 czerwca 1980 r.)*, 3, w: Dokumenty, s. 205.

Bożej względem człowieka, to znaczy jej wielkość za pośrednictwem całkowitego wydania się Chrystusa dla człowieka oraz bliskość, która wyraża się za pośrednictwem jej jak najbardziej ludzkiego kształtu. Co więcej, symbol serca posiada także moc przypominającą, dlatego stosujemy go i do niego się odwołujemy, aby niejako zbliżyć do siebie w wierze Boga i człowieka. Gdy w 1765 r. ustanawiano święto Najświętszego Serca Jezusowego dla Królestwa Polskiego uzasadniono bardzo prosto, że jego celem jest „odnawiać symbolicznie pamięć o Bożej miłości”. Taki sens posiada ono dzisiaj w całym Kościele. Tak widział sens całego kultu Najświętszego Serca Pana Jezusa także papież Jan Paweł II.

Miłość miłosierna

Od samego początku w kulcie Najświętszego Serca Jezusa znajduje się wyraźne odniesienie do miłosierdzia Bożego. Liczne elementy tego odniesienia możemy znaleźć już w pismach św. Małgorzaty Marii Alacoque. Papież Pius XI w encyklice *Miserentissimus Redemptor* (8 maja 1928 r.) wyraźnie podkreślił, że miłość względem ludzi ukazana w Sercu Jezusa jest miłością miłosierną. Podobne nawiązania znajdujemy w nauczaniu Piusa XII, zwłaszcza w encyklice *Haurietis aquas* (15 maja 1956 r.). Papież Jan Paweł II zwrócił na to uwagę w encyklice o miłosierdziu Bożym *Dives in misericordia* (30 listopada 1980 r.), w której tak pisał: „W sposób szczególny zdaje się Kościół wyznawać miłosierdzie Boga i oddawać mu cześć, zwracając się do Chrystusowego Serca; właśnie bowiem zbliżenie do Chrystusa w tajemnicy Jego Serca pozwala nam zatrzymać się w tym niejako centralnym a zarazem po ludzku najłatwiej dostępnym punkcie objawienia miłosiernej miłości Ojca, które stanowiło centralną treść mesjańskiego posłannictwa Syna Człowieczego” (nr 13).

Nie ulega jednak wątpliwości, że stopniowe rozwijanie się kultu miłosierdzia Bożego zwłaszcza w związku z objawieniami św. Faustyny Kowalskiej i jej pismami mocniej postawiło problem połączenia kultu Najświętszego Serca Jezusa i kultu miłosierdzia Bożego. Chodzi w tym przypadku w sensie głębszym właściwie o jeden kult, który ukazuje nam wielkość objawienia miłości Bożej oraz jej udzielania się człowiekowi.

W czasie kanonizacji Faustyny Kowalskiej (30 kwietnia 2000 r.) papież Jan Paweł II wyraził przejrzyście związek zachodzący między Najświętszym Sercem Jezusa i miłosierdziem Bożym: „Przez Serce Chrystusa ukrzyżowanego Boże miłosierdzie dociera do ludzi”³. W innym miejscu mówił papież: „Najświętsze Serce bogate w miłosierdzie dla wszystkich,

³ Jan Paweł II, Kazanie w czasie mszy św. na placu św. Piotra *Dar Boży dla naszych czasów* (30 kwietnia 2000 r.), 2, „L'Osservatore Romano” 21 (2000) nr 6, s. 25.

k którzy pozostają w niewoli grzechu, jest początkiem i fundamentem pokoju i prawdziwej nadziei. [...] Jego przebite Serce [...] jest niewyczerpanym źródłem Boskiej miłości, która przebacza, odradza, przywraca życie”⁴.

Wejście w tajemnicę Najświętszego Serca Jezusa pozwala wierzącemu w formie dostępnej dla ludzi i bliskiej w swoim wyrazie wniknąć w miłosierdzie Boga Ojca, które objawia się w słowach i czynach Chrystusa dokonanych w czasie Jego ziemskiego życia, przede wszystkim w Jego tajemnicy paschalnej, która przez Jego upokorzenie (por. Flp 2, 5–11) w najwyższym stopniu objawia miłosierną miłość Ojca. Ten, który umiłował nas ludzkim Sercem, w tajemnicy paschalnej i za jej pośrednictwem, otworzył człowiekowi dostęp do Serca Ojca i Jego największej miłości, która miłosiernie rezygnuje z siebie na rzecz człowieka. W ludzkim Sercu Chrystusa i za jego pośrednictwem tajemnica paschalna staje się tajemnicą skonkretyzowanego miłosierdzia Boga, który w najwyższym stopniu „rezygnuje” z siebie, aby być ponad wszystko Bogiem dla człowieka, przede wszystkim dla jego wiecznego zbawienia.

Odpowiedź miłości na Miłość

Pamięć o miłości jest pełna, gdy wyraża się w odpowiadających jej czynach. Także w kulcie Najświętszego Serca Jezusowego chodzi niejako o prowadzenie człowieka do tego, by podjął w swoim życiu Chrystusowe wezwanie do miłości. Można powiedzieć syntetycznie, że w życiu chrześcijańskich chodzi po prostu o odpowiadanie miłością na Miłość, o to by serce ludzkie odpowiadało sobą Sercu Chrystusowemu. Pojawia się tu stara zasada, którą sformułował już św. Augustyn, że „serce mówi do serca”, otwierając się na przyszłość, czyli na zakorzenione w woli odpowiednie działanie, które będzie ją urzeczywistniać. Nawiązując do tego faktu, już papież Pius XII nauczał bardzo jasno: „Kult Najświętszego Serca Jezusowego jest w swojej istocie przede wszystkim odpowiedzią naszej ludzkiej miłości na miłość Boga względem nas. W rzeczywistości bowiem tylko miłość zdolna jest poddać nasze dusze ludzkie całkowicie i doskonale pod władanie Boga, dokonując przez to zjednoczenia naszej woli z wolą Bożą”⁵. Jest to jakby „złota zasada” kultu Najświętszego Serca Jezusa.

Wyjaśniał Papież Jan Paweł II, odwołując się do symbolu serca: „Znane jest bogactwo rezonansów antropologicznych, jakie w języku biblijnym budzi słowo «serce». Wywołuje ono nie tylko uczucia właściwe sferze afektywnej, lecz wszystkie te wspomnienia, myśli,

⁴ Jan Paweł II, *Serce Jezusa bogate w miłosierdzie. Anioł Pański* (16 czerwca 1991 r.), w: Dokumenty, s. 410.

⁵ Pius XII, Encyklika *Haurietis aquas* (15 maja 1956 r.), w: Dokumenty, s. 138.

rozumowania, zamiary, które stanowią najbardziej wewnętrzny świat człowieka. Serce w kulturze biblijnej, a także w wielkiej części innych kultur, jest tym istotnym ośrodkiem osobowości, w którym człowiek staje przed Bogiem jako całość ciała i ducha, jako «ja» myślące, mające wolę i miłujące, jako centrum, w którym wspomnienie przeszłości otwiera się ku planowaniu przyszłości”⁶.

Serce jest więc symbolem, który wzbudza odpowiedź, jest w niego wpisany niejako „moment roszczenia”, wobec którego nie można przechodzić obojętnie. Fakt, że tylko „człowiek ma serce”⁷ w wyżej opisanym przez papieża znaczeniu, oznacza, że jego serce jest wezwane do odpowiedzi, do zwracania się do drugiego człowieka, a także do Tego, który je stworzył i odkupił. Jest ono niejako wewnętrznie zwrócone na zewnątrz. Oczywiście, serce ludzkie jest naznaczone grzechem, a pod wpływem grzechu może stać się dodatkowo zatwardziałe, nieczułe, obojętne, zamknięte w sobie itd.

Podkreślał papież Jan Paweł II: „W Sercu Chrystusa spotykają się więc: Boże bogactwo i ludzkie ubóstwo, moc łaski i słabość natury, wezwanie Boże i odpowiedzialność człowieka”⁸. W kulcie Najświętszego Serca Jezusa zawarty jest więc od samego początku i bardzo konkretnie w niego wpisany ewangeliczny i pierwotny wymóg nawrócenia i jego utrwalania go w codziennych wyborach i decyzjach. To jest przedmiot pierwszej odpowiedzialności wierzącego. Nawrócenie jest pierwszym dziełem duchowo-moralnym, do którego wezwany jest każdy wierzący. Wezwanie do niego, podobnie jak w nauczaniu Jezusa, stanowi stały element nauczania papieża Jana Pawła II, który jest szeroko obecny także nauczaniu o Najświętszym Sercu Jezusa. Nie ma autentycznej czci okazywanej temu Sercu, bez podjęcia osobistej i zdecydowanej odpowiedzialności wobec Niego.

Nauczanie Jana Pawła II nie tylko zawiera jednak przypomnienie o konieczności nawracania się, ale wskazuje na konkretne praktyki, które do niego skutecznie prowadzą i przyczyniają się do jego utrwalenia, a tym samym kształtują serce wierzących. Te praktyki to wynagrodzenie, zadośćuczynienie, ekspiacja, akty poświęcenia i oddania. Każdy z tych elementów, choć bliskich sobie w swoim znaczeniu teologicznym, zachowuje swój własny sens. Dzięki tym praktykom odpowiedź miłością na miłość nie jest tylko jakimś ogólnikiem, ale zyskuje możliwość konkretnego wyrażenia się w życiu duchowym. Do tych praktyk należy zaliczyć także intronizację Najświętszego Serca Jezusa. Chociaż Jan Paweł II do niej nie nawiązał w swoim nauczaniu, to jednak należy ją włączyć do proponowanych praktyk

⁶ Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona w Poliklinice Uniwersyteckiej Agostino Gemelli w 25. rocznicę śmierci jej założyciela (28 czerwca 1984 r.)*, 2, w: Dokumenty, s. 252.

⁷ Tamże.

⁸ Tamże, 3, s. 253.

pobożnych, ponieważ w języku włoskim mówi się przede wszystkim o poświęceniu, którego intronizacja jest synonimem.

Aby uzasadnić proponowane praktyki i nie zaliczyć ich tylko do zewnętrznej „dewocji”, trzeba powrócić do nauczania papieża Piusa XII. Stwierdził on mianowicie, że Kościół posiada obok „depozytu wiary”, czyli tego wszystkiego, co dotyczy wiary i obyczajów, także „depozyt łaski”. Do tego drugiego depozytu należą przede wszystkim rozmaite praktyki religijne, które pozwalają człowiekowi otwierać się na przyjęcie łaski Bożej i ułatwiają trwanie w niej. Kult Najświętszego Serca Jezusa i związane z nim rozliczne praktyki należą do tego depozytu łaski, którego należy strzec i który należy formować na miarę nowej wrażliwości duchowej i nowych potrzeb. II Sobór Watykański w konstytucji o liturgii *Sacrosanctum Concilium* naucza bardzo jasno, że praktykowanie chrześcijańskie nie sprowadza się tylko do praktyk sakramentalnych, ale obejmuje wiele innych praktyk, które należy włączać w życie chrześcijańskie.

Bogate nauczanie papieża Jana Pawła II na temat kultu Najświętszego Serca Jezusa i propagowanie związanych z nim praktyk bardzo wyraźnie pokazuje, że należy je uznać za cenny depozyt łaski i z niego korzystać ze względu na pogłębione i owocne życie chrześcijańskie. Nie można tego kultu uważać za „przekroczony” i patrzeć na niego tylko w perspektywie historycznej. Zakorzeniając się w tajemnicy miłości Bożej jest on otwarty na dziś i na jutro, budząc nieustannie nadzieję w sercach ludzi. Pisał Jan Paweł II z książki *Pamięć i tożsamość*: „W miłości, która ma swoje źródło w Sercu Chrystusa, jest nadzieja na przyszłość świata. Chrystus jest Odkupicielem świata: «a w Jego ranach jest nasze zdrowie» (Iz 53,5)”⁹. Miłość Chrystusa płynąca z Jego Serca jest zawsze aktualna i twórcza, jest zawsze profetyczna, otwierając przed człowiekiem perspektywę nowego życia i nowego zaangażowania duchowego, odpowiadającego duchowi okoliczności i czasów, w których uczestniczy chrześcijanin w oparciu o swoją wiarę.

Cywilizacja miłości i prawdy

Począwszy od objawień doznanych przez św. Małgorzatę Marię Alacoque tajemnica Najświętszego Serca Jezusa, jakkolwiek zwraca się do ludzkich serc, posiada także wymiar społeczny, a nawet polityczny. Nie domaga się ona jakichś specjalnych interwencji społeczno-politycznych, ale oczekuje kształtowania społecznego wymiaru życia ludzkiego w

⁹ Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, Kraków 2005, s. 172.

świetle zasad, które wypływają z Serca Jezusowego. Zasada miłości nie jest jedynie zasadą życia osobistego, ale domaga się jej także życie społeczne w jego różnych wymiarach. Na wymiar społeczny w kulcie Serca Jezusa zwrócono szczególnie uwagę w XIX wieku, który może być uznany wiek społecznego królowania Serca Jezusowego. Ma on swoich twórców, a nawet swoich męczenników, którzy potwierdzają jego autentyczność.

Papież św. Paweł VI, nawiązując do tych propozycji i rozwijających się praktyk, w relacji do kultu Najświętszego Serca Jezusa sformułował postulat budowania „cywilizacji miłości”, nadając tym samym nowe ukierunkowanie katolickiej nauce społecznej. Papież Jan Paweł II podjął ten wątek nauczania poprzednika, czego dowodzą liczne nawiązania do problematyki społecznej w jego nauczaniu. Łączył ją bardzo wyraźnie z szerokim rozumieniem przykazania miłości bliźniego, którego respektowanie jest warunkiem i szkołą wolności¹⁰. Najświętsze Serce Jezusa może być natchnieniem i drogowskazem dla kształtowania życia społecznego w świetle zasady miłości. Często powraca w nauczaniu papieskim także nacisk kładziony na społeczne znaczenie pojednania i jego związek z pokojem w życiu społecznym¹¹.

Pod koniec swego życia papież Jan Paweł II do koncepcji cywilizacji miłości włączył także „zasadę prawdy”. W liście z okazji uroczystości ku czci Najświętszego Serca Jezusa w Krakowie w 2000 r. papież pisał: „Z bożego Serca, tego «źródła życia i świętości» czerpiemy nieprzerwanie siłę do budowania w nas samych i w świecie cywilizacji prawdy i miłości. Podstawowym środowiskiem, gdzie rozwija się cywilizacja miłości jest rodzina, dlatego cieszę się, że rodziny w Polsce poświęcają się Najświętszemu Sercu Pana Jezusa. Serce Boże daje moc i łaskę, aby stały się one Kościołem domowym, szkołą ofiarnej miłości, wiary i szacunku do życia”¹².

Papież Jan Paweł II nie rozwinął szerzej tej koncepcji w swoim nauczaniu, ale biorąc pod uwagę, że żyjemy czasie, gdy prawda w życiu społecznym stała się „sierotą”, jest to poważne zadanie, które zostało zlecone Kościołowi. Możemy połączyć je z encykliką Jana Pawła II *Fides et ratio* (14 września 1994 r.), która jest mocnym, a miejscami nawet dramatycznym wołaniem o przywrócenie prymatu prawdy w życiu społecznym. Prosił papież w zakończeniu tego dokumentu, łącząc ze sobą prawdę i miłość: „Wszystkich proszę, aby starali się dostrzec wewnątrz człowieka, którego Chrystus zbawił przez tajemnicę swojej

¹⁰ Por. Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona podczas Mszy św. odprawionej na stadionie OSIR-u w Płocku (7 czerwca 1991 r.)*, w: Dokumenty, s. 402-406.

¹¹ Por. Jan Paweł II, *Anioł Pański (16 czerwca 1991 r.)*, w: Dokumenty, s. 410.

¹² Jan Paweł II, *List z okazji ogólnopolskich uroczystości ku czci Najświętszego Serca Pana Jezusa w Krakowie (22 czerwca 2000 r.)*, w: Dokumenty, s. 489.

miłości, oraz głębię jego nieustannego poszukiwania prawdy i sensu. Różne systemy filozoficzne wpołyły mu złudne przekonanie, że jest absolutnym panem samego siebie, że może samodzielnie decydować o swoim losie i przyszłości, polegając wyłącznie na sobie i na własnych siłach. Wielkość człowieka nigdy nie urzeczywistni się w ten sposób. Stanie się to możliwe tylko wówczas, gdy człowiek postanowi zakorzenić się w prawdzie, budując swój dom w cieniu Mądrości i w nim zamieszkując. Tylko w tym horyzoncie prawdy będzie mógł w pełni zrozumieć sens swojej wolności oraz swoje powołanie do miłowania i poznania Boga jako najdoskonalsze urzeczywistnienie samego siebie” (nr 107).

Wydaje się, że zagadnienie społecznego wymiaru kultu Najświętszego Serca Jezusa w nauczaniu papieża Jana Pawła II nie spotkało się z należyтым zauważeniem i docenieniem w środowiskach kościelnych, a posiada ono niewątpliwie duże i w wielu aspektach nowatorskie zastosowania. Biorąc pod uwagę współczesne zawirowania w życiu społecznym, trzeba niewątpliwie powrócić do wątków społecznych w nauczaniu papieża Jana Pawła II na temat kultu Najświętszego Serca Jezusa, który otwiera „przed wszystkimi ludźmi [...] perspektywę wyniesienia do pełni egzystencji osobowej i wspólnotowej”¹³.

Synteza wiary i pobożności

Papież Pius XI w przywołanej już wyżej encyklice *Miserentissimus Redemptor* stwierdzał, że kult Najświętszego Serca Jezusa stanowi „streszczenie całej religii i normę doskonałości życia chrześcijańskiego”¹⁴. W ciągu prawie wieku, który upłynął od tej trafnej wypowiedzi, zyskała ona liczne potwierdzenia, co wskazuje na aktualność kultu Najświętszego Serca Jezusa, a tym samym na potrzebę jego dalszego rozwijania. Na tę potrzebę wielokrotnie wskazywał w swoim nauczaniu papież Jan Paweł II.

Na zakończenie przywołajmy jedną z jego ostatnich zachęt: „Pragnę przekazać słowa aprobaty i zachęty tym, którzy w Kościele z jakiegokolwiek tytułu nadal praktykują, pogłębiają i krzewią kult Serca Chrystusa, posługując się językiem i formami dostosowanymi do naszych czasów, tak aby móc go przekazać następnym pokoleniom w tym samym duchu, jaki zawsze go ożywiał. Także dzisiaj trzeba tak prowadzić wiernych, aby wpatrywali się z uwielbieniem w tajemnicę Chrystusa, Boga-Człowieka, a przez to stawali się ludźmi życia wewnętrznego, którzy słyszą i realizują powołanie do nowego życia, do świętości, do

¹³ Jan Paweł II, *Orędzie na stulecie poświęcenia ludzkości Najświętszemu Sercu Pana Jezusa (11 czerwca 1999 r.)*, 2, w: Dokumenty, s. 483.

¹⁴ Pius XI, Encyklika *Miserentissimus Redemptor*, w: Dokumenty, s. 73.

wynagrodzenia, które jest apostołskim współuczestnictwem w dziele zbawiania świata; ludźmi, którzy przygotowują się do nowej ewangelizacji, dostrzegając w Sercu Chrystusa serce Kościoła. Świat musi koniecznie zrozumieć, że chrześcijaństwo jest religią miłości”¹⁵.

¹⁵ Jan Paweł II, *Orędzie na stulecie poświęcenia ludzkości ...*, w: Dokumenty, s. 483.